

**UNIVERSITATEA “BABEȘ–BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
CATEDRA DE ISTORIA ARTEI**

Teză de doctorat

Patronajul artistic al contelui Teleki Sámuel

**Coordonator științific:
Dr. prof. KOVÁCS ANDRÁS**

**Doctorand:
ORBÁN JÁNOS**

**CLUJ-NAPOCA
2012**

Cuprins

1. Introducere. Preliminarii privind istoricul cercetărilor. Izvoare de arhivă	5
2. Castelul din Dumbrăvioara	10
2.1. Istoria domeniului	10
2.2. Istoricul construirii castelului	12
2.2.1. Aripile nordică și sudică	13
2.2.2. Reparații și extinderi	18
2.2.3. Dependințe	20
2.2.4. Aripa centrală	22
2.3. Încăperi și amenajări interioare	24
2.3.1. Inventare	25
2.3.2. Meșteri	29
2.3.3. Funcții	30
2.3.4. Lucrările din Dumbrăvioara ale lui Barabás Miklós – completări privind înzestrarea castelului	32
2.3.4.1. Barabás Miklós la Dumbrăvioara	32
2.3.4.2. Lucrările realizate de Barabás la Dumbrăvioara	34
2.3.4.3. Două portrete din colecția Muzeului Județean	36
2.4. Grădina	40
2.5. Descrierea ansamblului de clădiri	44
3. Clădirile eclesiastice din Dumbrăvioara	51
3.1. Patronajul asupra bisericii reformate de la Dumbrăvioara	51
3.2. Construcția parohiei baroce	53
3.3. Construcția bisericii reformate din Dumbrăvioara	56
3.3.1. Premisele bisericii baroce	56
3.3.2. Istoricul construcției	57
3.3.3. Renovări ale bisericii în secolele al XIX-XX-lea	66
3.3.4. Aspecte tipologice	68
3.4. Vechea școală din Dumbrăvioara	70

4. Cavoul Teleki	72
4.1. Constituirea locului de veci al familiei	72
4.2. Istoricul construcției	74
4.3. Descrierea edificiului	76
5. Biblioteca Teleki din Târgu-Mureș	81
5.1. Premise. Casa Rhédey-Wesselényi	81
5.2. Planurile de construcție ale Bibliotecii Teleki	91
5.2.1. Un proiect neexecutat – planurile lui Ugrai László	91
5.2.1.1. Descrierea planurilor	91
5.2.1.2. Ideea de bibliotecă de plan central în Europa modernă	95
5.2.2. Planurile lui Ernest Koch	98
5.2.3. Maiștrii locali: Ignatz Schlaff, Anton Türk și Követsi János	102
5.3. Cronologia construcției	105
5.3.1. Pregătiri în perioada de dinainte de 1799	105
5.3.2. 1799	108
5.3.3. 1800	110
5.3.4. 1801	111
5.3.5. 1802	113
5.3.6. 1803	114
5.3.7. 1804	116
5.3.8. 1805–1807	118
5.3.9. Reparațiile, modificările clădirii	120
5.4. Biblioteca	123
5.4.1. Încăperile instituției publice: locuința bibliotecarului, sala de lectură	123
5.4.2. Sala mare a bibliotecii și colecțiile	125
5.4.2.1. Descrierea sălii	125
5.4.2.2. Cărți, dulapuri pentru cărți	126
5.4.2.3. Portrete	128
5.4.2.4. Statui	139
5.4.2.5. Minerale, antichități	141
5.5. Palatul orășenesc	143
5.5.1. Palatul în inventarul din 1818	143

5.5.2. Structura spațială, funcții _____	145
5.5.3. Amenajări, decorațiuni _____	147
5.6. Împrejurimile clădirii – grădina de lângă bibliotecă _____	151
6. Locul Bibliotecii Teleki în evoluția europeană a genului arhitectural _____	154
7. Palatul Apollo din Târgu-Mureș _____	163
7.1. Premisele din secolul al XVIII-lea _____	164
7.2. Construcțiile lui Teleki Sámuel (1804–1808) _____	166
7.3. Descrierea clădirii, tipologie, funcții _____	170
7.4. Semnificația clădirii în arhitectura barocă a orașului _____	172
7.5. Clădirea în secolul al XIX-lea _____	173
7.6. Planurile de transformare ale lui Radó Sándor. Aspectul actual al clădirii _____	174
8. Între Târgu-Mureș și Viena. Artiști și meșteri în slujba lui Teleki Sámuel	
8.1. Arhitecți, maiștri constructori _____	180
8.1.1. Paul Schmidt _____	180
8.1.2. Johann Hoffmann _____	183
8.1.3. Péchy Mihály _____	184
8.1.4. Ugrai László _____	189
8.1.5. Ernest Koch _____	192
8.1.6. Anton Türk _____	193
8.1.7. Ignatz Schlaff, Követsi János, Johannes Sommer _____	195
8.2. Dulgheri _____	197
8.3. Tâmplari, lăcătuși _____	198
8.4. Pictori, sculptori, decoratori _____	202
Bibliografie _____	207
Izvoare de arhivă _____	225
Lista ilustrațiilor _____	228

Cuvinte-cheie:

arhitectură, construcții, baroc, istoria artei, patronaj artistic, cercetări arhivistice, Transilvania, Târgu-Mureș, Dumbrăvioara, Biblioteca Teleki, Palatul Apollo, castelul Teleki din Dumbrăvioara, cavoul Teleki din Dumbrăvioara, biserica reformată din Dumbrăvioara, Teleki Sámuel, Paul Schmidt, Johann Hoffmann, Péchy Mihály, Ernest Koch, Ignatz Schlaff, Követsi János, Johannes Sommer

1. Introducere. Preliminarii privind istoricul cercetărilor. Izvoare de arhivă

Lucrarea de față este consacrată patronajului artistic al contelui Teleki Sámuel (1739-1822), cancelar aulic al Transilvaniei între anii 1787-1822, fondatorul Bibliotecii Teleki din Târgu-Mureș; preocupându-se în primul rând de construcțiile din Târgu-Mureș și Dumbrăvioara. În primul rând se bazează pe analiza și interpretarea izvoarelor de arhivă.

Documentele referitoare la viața și activitatea lui Teleki Sámuel au fost cercetate în trei locații importante: la Arhiva Națională a Ungariei din Budapesta (Arhiva târgumureșeană a familiei Teleki, secțiunea Teleki Sámuel), la Biblioteca Teleki din Târgu-Mureș (Fond personal Teleki Sámuel, care conține și planurile de o inestimabilă valoare ale construcției bibliotecii) și la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale Române (Fondul familial Teleki din Dumbrăvioara). Eșecurile cercetărilor anterioare au demonstrat faptul că valorificarea cenzurată nejustificată a informațiilor izolate sau prin scoaterea lor din contextul documentar pot deruta cercetarea. În cazul nostru am avut grijă ca cercetarea și prelucrarea să fie cât mai sistematică și cuprinzătoare, să acopere o perioadă de timp cât mai extinsă, a materialului arhivistic existent. În cazul fiecărei clădiri analizate ne-am străduit să încheptăm un istoric detaliat al construcției, structurat cronologic, informațiile căruia să reprezinte un punct de referință și pentru cercetările viitoare.

Firul conducător al lucrării l-a reprezentat cercetarea documentelor fondului arhivistic *Secțiunea Teleki Sámuel*: acesta a fost examinat filă cu filă, pe tot parcursul vieții lui Teleki – în bună parte, din acest fond au ieșit la iveală contractele, chitanțele, inventarele și planurile construcțiilor. De aceeași importanță s-a dovedit a fi corespondența administrativă. Se știe că începând cu anul 1778 și până la moartea sa, Teleki n-a trăit, practic, pe proprietățile sale din Transilvania, supraveghindu-și construcțiile și dându-și îndrumări prin corespondență:

dovadă fiind corespondența purtată de la reședințele sale din Sibiu, Oradea și Viena atât cu intențenții moșiei sale, cât și cu alte persoane reprezintă o sursă inestimabilă, din care poate fi reconstituită cronologia construcțiilor și întreaga sferă a problemelor adiacente.

2. Castelul Teleki din Dumbrăvioara

Dumbrăvioara, viitorul centru moșieresc, fusese dobândită de Teleki Sámuel în anul 1754, în urma partajului succesoral al domeniului din Gornești între urmașii lui Teleki Sándor. Construcția castelului a fost începută după întoarcerea sa dintr-o călătorie de studii în Europa Occidentală (1759-1763), în pragul căsătoriei sale cu Bethlen Zsuzsanna. Aripa nordică a castelului fusese edificată între anii 1769-1770, iar cea dinspre sud fiind începută în 1773. Șantierul era condus de renumitul maistru (paler) târgumureșean de origine germană, Paul Schmidt (care în această perioadă coordona și lucrările de construcție ale castelului din Gornești). Pe baza izvoarelor au fost identificate mai multe nume de meșteri târgumureșeni participanți la edificarea clădirii: zidarii Johann Hoffmann și Friedrich Poch, dulgherul Gyórfi Mihály, tâmplarul Henne Tamás (Thomas), lăcătușul Jacob Mizler. Unele elemente de piatră sculptată au fost realizate de pietrarul clujean Josef Hoffmayer. În prezent, în lipsa unor surse arhivistice nu știm dacă întocmirea proiectului i se poate atribui în totalitate lui Paul Schmidt, sau să luăm în calcul și ipoteza participării unui arhitect; nu cunoaștem, astfel, cui îi aparține ideea ansamblului de clădiri compus din două aripi dispuse simetric față în față, aproape identice în privința volumetriei și a modelării fațadei.

Clădirile anexate, situate în spatele aripii nordice au fost construite în deceniile următoare; un corp cu funcții gospodărești, cu planimetrie în forma literei „U” (astăzi parțial demolată) a fost realizată de Johann Hoffmann în 1781-1782.

Imaginea de ansamblu a castelului din Dumbrăvioara este decisiv influențată de corpul central neobaroc. Acesta a fost construit de strănepotul cancelarului, exploratorul african Teleki Sámuel, proiectantul fiind arhitectul Möller István (1860-1934), profesor la Universitatea Tehnică din Budapesta. Acesta a lucrat la Dumbrăvioara între anii 1912-1914. Prin aripa centrală, a unit cu deosebit simț arhitectural corpurile existente, transformând ansamblul, care producea până atunci impresia unui conac, într-un tot unitar asemănător castelelor reprezentative ale perioadei barocului. Lucrările de execuție au fost conduse de antreprenorul Csiszár Lajos, deosebit de solicitat la acea vreme în Târgu-Mureș.. Planimetric, încăperile sunt dispuse pe cele două laturi ale unui coridor aflat în axul longitudinal. Această

clădire nu a fost locuită niciodată: în perioada interbelică familia n-a mai dispus de resursele financiare necesare finalizării amenajărilor interioare

La începutul secolului XX, castelul era unul dintre cele mai fastuos amenajate locuințe aristocratice transilvănene. În urma devastării și prădării postbelice însă, mobilierul fusese distrus aproape în întregime, astfel că în zilele noastre nu poate fi studiat, din păcate, decât pe baza izvoarelor scrise și a celor fotografice. Amenajările și funcțiile încăperilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea au putut fi reconstituite pe baza celor cinci inventare păstrate în arhivele familiei. Studiindu-le s-a putut clarifica faptul că încăperile din aripa sudică îndeplineau funcții locative pentru personal, activități casnice și gospodărești, iar familia nobiliară locuia în aripa nordică. Apartamentul stăpânului casei a fost amenajat în pavilionul din capătul vestic; sălile folosite de femei se aflau spre est, iar între cele două apartamente și-au găsit loc reprezentativa sală mare („palota”) respectiv camera de zi și dormitorul. La începutul secolului al XX-lea castelul adăpostea numeroase portrete ale membrilor familiei lucrate în 1837 de renumitul pictor maghiar al epocii reformiste, Barabás Miklós (1810-1898), astăzi identificabile din păcate numai pe baza fotografiilor de arhivă.

3. Clădirile eclesiastice din Dumbrăvioara

După ce Dumbrăvioara ajunsese centru domenal, parohia reformată din localitate se bucura de patronajul constant al noului stăpân. Teleki i-a sprijinit deopotrivă pe pastorul și pe dascălul localității prin înființarea unor fundații bănești consistente, s-a îngrijit conștiincios de înzestrarea parohiei cu clădiri moderne necesare vieții parohiale. Casa parohială a fost construită în anii 1767-1768. Clădirea depășea cu mult nivelul unei parohii rurale de mărime medie din secolul al XVIII-lea: comanditarul știa foarte bine că în atragerea pastorilor bine pregătiți o locuință parohială modernă și spațioasă, pe lângă cuvenitele venituri parohiale putea constitui o motivație hotărâtoare.

Construcția bisericii reformate a fost începută în 1784, iar până în anul 1785 a fost montată și șarpanta, dar clădirea a devenit funcțională abia din 1793. Planurile au fost elaborate de către arhitectul Péchy Mihály, fiind inginer militar în Sibiu, reprezentant marcant al clasicismului maghiar timpuriu de la acea vreme. Maiștrii executanți – zidarul german, Johann Hoffmann, dulgherul Gyórfi Mihály, tâmplarul Müncher Vilmos, lăcătușul Borbély Miklós – au fost contractați din Târgu-Mureș, portalul clasicizant din piatră sculptată a fost însă comandat la Cluj. Coiful original realizat de dulgherul Gyórfi era unul cu caracter

baroc, iar cea de astăzi, zveltă, în formă de lance este rezultatul unor modificări din a doua parte a secolului al XIX-lea.

Sub aspect tipologic, biserica aparține tipului impus în Ungaria de Franz Anton Pilgram în prima parte a secolului al XVIII-lea (biserica cistercienilor din Szentgotthárd, biserica din Bratislava a călugărițelor elisabetane). La acest tip de plan turnul este integrat în navă în partea dinspre vest. Modelul s-a răspândit și în Transilvania pe parcursul secolului al XVIII-lea, primele apariții ale sale sunt legate însă de capitala imperială, Viena. Cu un astfel de turn integrat fusese construit inițial (cu sprijinul Camerei aulice) însăși catedrala greco-catolică de la Blaj (Johann Baptist Martinelli, 1738), soluția fiind utilizată și la biserica romano-catolică purtând hramul „Sf. Petru și Pavel” din Brașov (1776-1782, Karl Joseph Lamasch) și la biserica reformată din Sibiu (1784).

4. Cavoul Teleki din Dumbrăvioara

Cavoul Teleki din Dumbrăvioara păstrează osemintele unor personalități proeminente ale culturii transilvănene (cancelarul fondator de bibliotecă, fiul său, omul de știință decedat prematur, Teleki Domokos, precum și strănepotul său, Teleki Sámuel, exploratorul Africii). Ca atare, e un loc deosebit pentru istoria culturii. Și din acest motiv, se cuvine ca cercetarea de istoria arhitecturii să dispună de cunoștințe temeinice și certe privind edificiul. Literatura de specialitate referitoare la cavou identifică eronat drept dată a construirii anul 1772.

Într-adevăr, în acest an a fost înmormântat aici primul dintre cei șase copii decedați ai soților Teleki, însă cercetările de arhive au demonstrat, că ideea construirii cavoului familial se conturează numai după trei decenii (după decesul soției și fiului comanditarului). Pentru realizarea acestor planuri sa oferit o ocazie oportună între anii 1801–1803, când meșterii angajați la construcțiile Bibliotecii Teleki – maistrul zidar Követsi János și dulgherul Christian Schön – au realizat simultan și cavoul. Referitor la realizarea pietrelor funerare nu dispunem de prea multe informații, însă știm, că cea a lui Teleki Sámuel, stins în 1822, a fost gravat de renumitul meșter clujean Nagy Sámuel, tot el sculptând și cele două statuete alegorice de îngeri așezate odinioară lângă piatra funerară.

5. Biblioteca Teleki din Târgu-Mureș

Renumita bibliotecă din Târgu-Mureș a lui Teleki Sámuel a fost configurată prin extinderea casei moștenite în strada Szent Miklós (azi: Ștefan cel Mare) de la mătușa soției sale, Wesselényi Kata, văduva lui Rhédey Zsigmond. Cercetările de arhivă au clarificat și împrejurimile acestei construcții premergătoare: clădirea a fost edificată între anii 1775–1777 de maestrul zidar Paul Schmidt, dulgherul fiind Josef Rosenstingl. Ulterior, structura clădirii s-a modificat parțial pe parcursul construirii bibliotecii. O imagine asupra situației din secolul al XVIII-lea putem obține din inventarii și din planul lui Ernest Koch, care include și releveul clădirii anterioare. Era un palat nobiliar de dimensiuni relativ mari, cu două nivele și cu o planimetrie în linii mari asemănătoare literei L.

Numeroasele planuri legate de construcția Bibliotecii Teleki explică de ce, multă vreme, autorii interesați ezitau cu privire la stabilirea exactă a succesiunii celor șase arhitecți menționați de izvoare și a planurilor realizate de către aceștia. Prima dată prezentăm *planurile de tip central ale lui Ugrai László*. Cele două variante elaborate de el prezintă o bibliotecă de tip central, cu plan octogonal. La nivelul parterului este amplasată sala de lectură și apartamentul bibliotecarului, etajul fiind destinat depozitelor. Bolta este una reprezentativă, o boltă boemă asemănătoare unei cupole, sprijinită pe șase coloane. Rafturile sunt așezate într-un sistem radial între coloane și colțuri. Pe planuri însă apar și inconsecvențe: modalitățile de urcare la etaj, locul și tipul scării nu sunt clarificate; poziționarea toaletei și a bucătăriei pe lângă intrarea principală este nepotrivită. În materialul documentar nu se pomenește nici de eventualitatea executării planurilor centrale, nici măcar de numele lui Ugrai. Planurile sale nu par să fi avut vreun scop practic, fiindcă comanditarul avea nevoie de o soluție rațională prin extinderea clădirii existente.

Biblioteca din Târgu-Mureș a lui Teleki Sámuel a luat ființă ca bibliotecă publică, destinată celui mai larg public. Ideea bibliotecii de tip central era binecunoscută în arhitectura europeană: în literatura teoretică apare chiar de la început ca parte integrantă a unor clădiri de școală (Joseph Furttenbach, Leonhard Christoph Sturm), în strânsă legătură cu conceptul de educație, cultură, în acest context apărând și în proiectul din Cambridge al lui Christopher Wren (1675). Prima clădire de bibliotecă de tip central realizată, cea din Wolfenbüttel (Hermann Korb, 1705-1713), a fost concepută anume ca bibliotecă publică menită nu numai să facă accesibilă oricui știința și cultura Europei epocii luminilor, dar i-a creat și sub aspect arhitectural un cadru nou. Radcliffe Camera din Oxford (James Gibbs, 1737-1749) era o

biblioteca cu plan circular, construit într-un mediu universitar. Nu este exclus ca Ugrai să fi încercat să realizeze în spiritul acestor idei planurile bibliotecii publice ale lui Teleki Sámuel, chiar dacă n-a utilizat multe dintre soluțiile arhitecturale elaborate de predecesorii săi.

Comanditarul avea nevoie însă de un proiect care să integreze clădirea existentă: *planurile vienezului Ernest Koch*, semnate în 1797, încadrând casa Rhédey-Wesselényi într-un ansamblu în formă de U au fost executate în conformitate cu această cerință. Koch a alipit o întreagă aripă clădirii existente: sala de bibliotecă de formă dreptunghiulară, ocupă cea mai mare parte a aripii, două rânduri de stâlpi divizând-o în trei nave acoperite cu câte șase calote boeme. Studiarea atentă a secțiunii realizate de Koch conduce la un rezultat surprinzător, neobservat până acum: proiectul său nu prevedea nava centrală impozantă, cuprinzând două niveluri, care determină în mod hotărâtor caracterul actual al sălii. Aceasta ar însemna că biblioteca proiectată de Koch n-ar fi fost inițial o sală reprezentativă tip hală: conținea spații divizate de șiruri de stâlpi, *însă pe două niveluri separate de bolți*.

Ideea pare stranie numai la prima vedere: Biblioteca Teleki s-a înființat ca bibliotecă publică, cu o paletă largă de colecții, cu un mare număr de cărți – soluția arhitecturală potrivită era tocmai cea care ar fi utilizat eficient spațiul din punctul de vedere al depozitării, și nu o bibliotecă barocă reprezentativă. Detaliul este extrem de important: permite să sesizăm oscilarea comanditarului între spațiul reprezentativ al secolului al XVIII-lea și între concepția bibliotecii secolului al XIX-lea, care deja includ și depozite de carte. La Târgu-Mureș, în final, a avut câștig de cauză tipul spațial baroc tradițional, nepermițând să se impună soluția arhitecturală mai funcțională.

Între 1797 și 1799, proiectul vienez a suferit modificări pe mâna *maistrilor executanți*. Folosind planul lui Ernest Koch, târgumureșeanul Anton Türk în 1797 a întocmit propriul proiect pentru bibliotecă, pe care îl identificăm cu planul păstrat sub nr. de inventar 695-1 în arhiva Bibliotecii Teleki. Prin introducerea gangului carosabil din est și prin modificarea sistemului de comunicație a separat și mai mult instituția bibliotecii publice de palatul orașenesc alăturat. În lipsa unei secțiuni deocamdată este greu de elucidat, dacă la vremea executării acestui plan era clarificată modalitatea de configurare a navei centrale sau nu. Cert este însă, că peste doi ani, în 1799, când albaiulianul Ignatz Schlaff a întocmit un nou relevu, era deja clar, că comanditarul „poruncește să se dea Bibliothecii formă de biserică, cu galerie de jur împrejur”. Pe parcursul construcției, planul s-a modificat într-o singură privință, a fost introdusă antreul sălii bibliotecii. Modificarea a îmbunătățit considerabil efectul de spațiu: vizitatorul, trecând prin hol și prin ușa amplasată în axul central pătrundea direct în impozanta navă centrală.

Bogatul material arhivistic ne permite stabilirea unei cronologii exacte ale construcției. După decesul primului maistru contractat, Türk Antal (1798), construcția de fapt a fost începută de maistrul zidar albaiulian Ignatz Schlaff în luna aprilie a anului 1799. Începând din primăvara anului viitor însă au fost continuate de un meșter recunoscut din Turda, Követsi János (1764-1825). Aripa bibliotecii în cea mai mare parte a fost finalizată în 1802: în acest an cărțile au fost așezate în dulapuri și instituția fost deschisă publicului cititor. Finisarea și amenajarea palatului orășenesc însă a mai durat ani buni, în 1805-1806 meșterii încă lucrau în clădire. Tâmplăria clădirii și mobilierul sălii bibliotecii au fost executate de târgumureșeanul Molnár Ádám, lăcătușeria a fost confecționată de Nagy Ignác. Dintre poleitori /aranyozó/ este amintit nominal sibianul Ollert András. Pictura murală a sălii reprezentative din etaj („palota”) a fost executată de renumitul pictor din Sibiu, Franz Neuhauser junior (1763-1836).

Complexul de clădiri îndeplinea o funcție dublă: pe lângă bibliotecă, adăpostea și unul dintre cele mai mari palate nobiliare ale orașului. Sala mare a bibliotecii, care la nivelul etajului comunica direct cu palatul, evoca ambianța bibliotecilor private ale aristocrației, în ciuda faptului că edificiul găzduia ceva cu totul diferit: prima bibliotecă publică din Transilvania. Instituția a luat naștere din dorința slujirii intereselor unui larg public de cititori, astfel că apartamentul bibliotecarului și sala de lectură constituiau parte componentă a ei, impozanta sală a bibliotecii servind de fapt la adăpostirea impresionantă cantități de cărți. Importanța bibliotecii în cadrul clădirii e evidențiată și de faptul că încăperile destinate ei ocupau mai mult de o treime din suprafața totală a clădirii. O asemenea „conviețuire” a palatului nobiliar și a bibliotecii putem observa și în cazul palatului guvernatorului Samuel von Brukenthal la Sibiu.

Alături de cărți merită amintite și celelalte colecții: nu s-a păstrat colecția de numismatică, nici colecția de arme ale lui Teleki, mai există în schimb marea majoritate a statuilor reprezentând autori antici, eroi mitologici și împărații casei de Habsburg-Lotharingia, achiziționate din Viena, care în marte parte constituie și în zilele noastre decorul sălii mari a bibliotecii. Busturile din bronz ale cancelarului și ale soției sale provin tot din Viena, din atelierul lui Franz Thaller. În sala mare au fost expuse portretele unor cititori de bibliotecă sau și ale altor bibliofili (excepție constituie portretul lui Teleki Mihály, cel care a ridicat familia în rândurile mării nobilimi): regele Matia (o copie realizată de Gottfried Christian Enslen în 1805 după un portret aflat la Strassbourg), principele Bethlen Gábor, baronul Samuel von Brukenthal (pictat de Franz Anton Bergmann în 1776), contele Batthyány Ignác, contele Teleki József, principele Eugeniu de Savoya, contele Széchényi

Ferenc, contele Festetics György și fondatoarea colecției însumând 1200 de volume de cărți în limba maghiară, contesa Bethlen Zsuzsanna din Ictar, soția ctitorului bibliotecii. Portretele ultimelor patru personalități astăzi lipsesc din colecție. Pe locul principal, vizavi de intrare, este așezat portretul fondatorului, pictat de Johann Tusch. În vestibulul bibliotecii fusese expusă inițial o colecție de portrete, majoritatea reprezentându-i pe membrii familiei, dintre care nu s-a păstrat însă nici una. Dulapurile din galerie, realizate de tâmplarul Molnár Ádám, păstrează și astăzi colecția de minerale ale lui Teleki Domokos, fiul decedat al fondatorului.

Clădirea deci, pe lângă bibliotecă adăpostea și un palat orășenesc cu specific baroc, împreună cu toate componentele acestora: apartament nobiliar la etaj, încăperi destinate personalului și întreținerii locuinței la parter, anexe gospodărești în spatele clădirii. Exigențele crescânde ale comanditarului, care îndeplinea una dintre cele mai importante funcții publice ale Transilvaniei și trăia din 1787 la Viena, în anii intrării în noul secol au fost satisfăcute de manufacturierii și artiștii capitalei imperiale. Acest aspect și-a pus amprenta definitiv asupra amenajării apartamentului nobiliar din Târgu-Mureș. Până în zilele noastre mobilierul de odinioară a dispărut cu totul, însă pe baza inventarelor din 1805 și 1818 poate fi reconstituit. Chitanțele păstrate adevăresc că multe dintre piesele de mobilier, identificabile după inventar au fost aduse din Viena la Târgu-Mureș. Nu este vorba numai de piese de mici dimensiuni, ușor de transportat, cancelarul nu ezita să facă cheltuieli nici pentru a transporta dulapuri, oglinzi, paturi. Ambianța nemijlocită a clădirii era și mai plăcută datorită „grădinii de promenadă” constituită lângă fațada răsăriteană a aripii bibliotecii.

6. Locul Bibliotecii Teleki în evoluția europeană a genului arhitectural

Sala mare a Bibliotecii Teleki poate fi încadrată cel mai bine între exemplele târzii ale bibliotecilor baroce din Europa Centrală. Pentru asta, trebuie să ne concentrăm în primul rând pe acele săli, în care se impun inechivoc atât tendința accentuării axului longitudinal cât și cea a reprezentativității. Din punctul de vedere al organizării spațiale, literatura de specialitate (Gert Adriani 1935, Johanna Müller 1948) delimitează cele trei tipuri principale ale variantelor de *biblioteci sală* – spații nedivizate, săli divizate de galerii înconjurătoare sprijinite pe console, respectiv cu galerii sprijinite de coloane –, apoi tipurile așa-numitelor *biblioteci cu cupolă*.

Considerăm, că planimetria cu trei nave ale Bibliotecii Teleki aparține unei categorii tipologice diferite, este deci necesar să facem o tentativă de definire a tipului de monumente numite de noi *biblioteci tip hală*. Divizarea pe trei nave a fost deja aplicată la bibliotecile

italiene încă din quattrocento (Firenze, Cesena), însă numai în interesul separării circulației în nava centrală și numai pe un singur nivel. La mijlocul secolului al XVIII-lea soluția reapare: în Bavaria de Sus, la Polling, biblioteca canonicilor din ordinul augustin (1776-1779), divizată cu două rânduri de stâlpi, încă combină soluția cu trei nave cu o galerie sprijinită pe coloane. Biblioteca mănăstirii benedictine din Ochsenhausen (Baden-Württemberg, Oberschwaben, 1785-1791) este un spațiu deja complet limpezit, divizat în trei nave. Un spațiu cu trei nave, cu galerie de jur-împrejur, cu rânduri de stâlpi la parter și la etaj deopotrivă, este Sala Rococo a bibliotecii princiare din Weimar (1761-1766). Pe lângă structura elevației, bibliotecile din Ochsenhausen și Weimar prezintă similitudini hotărâtoare cu Biblioteca Teleki și în privința detaliilor. Dincolo de marile suprafețe albe ale pereților temperat decorate, prima amintește puternic de atmosfera bibliotecii târgumureșene prin balustradele de fier forjat și prin elementele arhitecturale clasicizante ale interiorului, iar a doua prin rândurile de stâlpi.

Sub aspect arhitectural, grupa restrânsă a bibliotecilor puse în discuție diferă pronunțat de bibliotecile cu cupolă, de variantele bibliotecilor-sală, precum și de cele structurate pe două nave, ceea ce justifică tratarea lor ca tip diferit. Recurgând la un termen împrumutat din lumea arhitecturii ecleziastice, le-am putea numi chiar *biblioteci tip hală*. Caracteristica lor esențială rezidă în structurarea pe trei nave, cu nava centrală unitară și cu galerii la etajul navelor secundare. Soluția a condus la diversitate nu numai în privința divizării spațiului: galeriile spațioase, posibilitatea încadrării stâlpurilor cu dulapuri (Târgu-Mureș) sau aceea a utilizării spațiilor dintre aceștia (Weimar) au multiplicat și posibilitățile de depozitare. Acest tip de interior de bibliotecă a devenit mai cunoscut, se pare, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, prin urmare, monumentele care se pot enumera aici sunt purtătoare ale tendințelor arhitecturale clasicizante ale epocii.

În secolul al XVIII-lea, la răspândirea sălii de bibliotecă cu trei nave este posibil să fi contribuit și literatura tratatelor. Unul dintre cei mai cunoscuți autori ai vremii, Johann Friedrich Penther a publicat în 1748 cel de al patrulea volum din a sa *Anleitung zur bürgerlichen Baukunst* în care prezintă arhitectura clădirilor publice, a rezidenței și a anexelor princiare, între cele din urmă figurând și o bibliotecă cu trei nave. Biblioteca Teleki se diferențiază sub mai multe aspecte de aceea regăsită în tratatul lui J. F. Penther, dar configurarea spațiului e identică în fond: amândouă au trei nave, săli impozante, care acordă atenție atât utilității, cât și reprezentativității („zum Nutzen, und zur Parade”). Nu avem cum să demonstrăm influența directă a acestui tratat, însă în orice caz, la vremea realizării proiectului, el deja se găsea în biblioteca contelui Teleki.

7. Palatul Apollo din Târgu-Mureș

Teleki Sámuel era conștient că după moartea sa, în condițiile sărăcicioase ale Transilvaniei, întreținerea și funcționarea instituției bibliotecii se va lovi de greutate. De aceea în testament a separat proprietățile sale de la Târgu-Mureș care deveneau fideicomisionare în scopul funcționării și sporirii fondului bibliotecii. Cu acest scop a construit în centrul orașului și clădirea multifuncțională cu două etaje, devenit cunoscut mai târziu sub numele de Apollo. Această construcție s-a început în anul 1804, după ce lucrările de zidărie din preajma bibliotecii s-au încheiat definitiv și a durat până în anul 1807. Lucrările de zidărie au fost conduse de un maestru clujean, Johannes Sommer, șarpanta a fost montată de dulgherul binecunoscut de la lucrările Bibliotecii Teleki, Christian Schön. Amenajările interioare au fost terminate în 1808, lucrările de tâmplărie i-au revenit meșterului bibliotecii, Molnár Ádám. Lăcătușul fiind însă unul din Cluj-Napoca, Johann Hentzenberger.

În primele decenii ale istoriei sale întreaga clădire era închiriată: încăperile parterului pentru farmacie, cârciumă sau prăvălie, cele de la etajul I pentru locuințe. Venituri semnificative aducea sala mare situată la etajul al doilea, închiriată de obicei de un întreprinzător specializat în organizarea evenimentelor mondene.

Principala valoare arhitecturală a clădirii consta în monumentalitatea ei. Pe baza imaginilor de arhivă este clar că în prima parte a secolului a XIX-lea era cea mai înaltă din șirul clădirilor situate pe latura de vest a pieței din inima orașului. Ornamentica fațadei era una simplă, dar specifică barocului tardiv clasicizant din Transilvania, cu pilaștri monumentali, ancadrame tencuite, panouri decorative etc.

Clădirea a fost transformată radical în 1924, pe baza planurilor lui Radó Sándor, comanditarul fiind noul proprietar, Bürger Albert. Aspectul actual al clădirii este determinat de aceste lucrări. Cea mai importantă schimbare era, că etajul al doilea, cu o înălțime interioară deosebit de mare, a fost împărțită în două, în acest fel clădirea a primit un nou etaj, sala mare fiind compartimentată. Decorația fațadei principale a fost modificată în spiritul istorismului.

8. Între Târgu-Mureș și Viena. Arhitecți, artiști, meșteri în slujba lui Teleki Sámuel

În calitate de inițiator al unor ample construcții la sfârșitul anilor 1760, tânărul Teleki Sámuel a intrat pentru prima oară în contact cu membrii grupului de maiștrii ai barocului din

Târgu-Mureș. Castelul Teleki din Dumbrăvioara a fost construită de cunoscutul maistru-constructor târgumureșean Paul Schmidt (aprox. 1732-1789) de origine bavareză, care a avut un rol-cheie în nașterea Târgu-Mureșului baroc și începând cu anii 1779 conducea șantiere deja peste tot în Transilvania (Aiud, Odorheiu-Secuiesc, Alba-Iulia, Bistrița). Biserica reformată din Dumbrăvioara a fost realizată de un meșter local, de târgumureșeanul Johann Hoffmann (aprox. 1743/1747-1793). Clădirea atrage însă atenția și asupra pretențiilor crescânde ale comanditarului: avea un plan executat de un arhitect pregătit în persoana tânărului Péchy Mihály (1755-1819), unul dintre renumiții arhitecți ai clasicismului maghiar, în 1784 inginer militar la Sibiu. Péchy a intrat îndreptățit în literatura de specialitate ca precursor al clasicismului maghiar datorit planurilor de tip central elaborate pentru biserica reformată din Debrecen (Ungaria).

Pe parcursul proiectării bibliotecii comanditarul trăia deja în capitala imperiului. Planurile octogonale au fost proiectate de un arhitect de origine clujeană, în anii 1790 student la Academia de Arte Plastice din Viena, Ugrai László (1769-1830). Originea acestor planuri de tip central trebuie să o căutăm evident în acest mediu vienez, în care stilul său, pe lângă cultura modernă a profesorilor săi, putea fi modelat și de monumentele importante pe care le putea studia nemijlocit. Planurile, pe baza cărora până la urmă a fost începută construcția au fost elaborate de vienezul Ernest Koch (1755-1825). El este cunoscut pentru proiectul din 1792 al fațadei vestice a bisericii medievale Sfântul Mihail (de pe Michaelsplatz), însă numărul mare de clădiri care se leagă de numele său precum și documentele breslei indică faptul că Koch a fost unul dintre arhitecții solicitați, experimentați ai orașului imperial. A lucrat în repetate rânduri și pentru aristocrația maghiară aflată la Viena.

Într-o anumită măsură și meșterii locali au contribuit la perfecționarea acestui plan, în primul rând constructorul târgumureșean Anton Türk (aprox. 1753-1798). Demn de atenție este însă, că după decesul lui Türk comanditarii erau nevoiți să caute maiștri executanți în alte orașe ale Transilvaniei: așa a ajuns la șantierul bibliotecii albaiulianul Ignatz Schlaff și turdeanul Követsi János (1764-1825). Alt meșter, care în primul deceniu al secolului al XIX-lea a profitat de lipsa constructorilor din oraș a fost clujeanul Johannes Sommer. Din 1804 el a condus lucrările clădirii Apollo pentru Teleki Sámuel, însă a activat timp mai îndelungat la Târgu-Mureș și împrejurimi: în 1803 a preluat construirea aripii nordice a Colegiului Reformat din Târgu-Mureș, a proiectat, respectiv a executat locuințe profesionale pentru colegiu, apare și la lucrările castelului Toldalagi din Corunca. Pe dulgherul Christian Schön, originar din Rupea intendenții l-au adus de la Cetatea de Baltă la Bibliotecă: după ce a lucrat la cavoul din Dumbrăvioara și la clădirea Apollo, în 1813 încă se afla în oraș.

În privința tâmplarilor, la construcțiile din Dumbrăvioara Teleki a lucrat cu meșteri târgumureșeni (Henne Tamás, Müncher Vilmos). Începând din 1777 însă la Sibiu a intrat în contact cu cei mai remarcabili tâmplari de mobilă din capitala Guberniului, Ludwig Christian Hezel și Johann Bauernfeind, care au furnizat pentru Teleki valoroase piese de mobilier. Stabilit în Viena, la începutul secolului cancelarul aulic a încredințat în repetate rânduri lucrări unui tâmplar de origine maghiară, Bökönyi András, dar pe lângă el apar în documente Lorenz Weber, Johann Georg Schmidt și un tâmplar numit Bischoff. O parte dintre piesele de mobilier executate de ei au îmbogățit interioarele casei din Târgu-Mureș. Cu totul specială e situația lui Molnár Ádám: era un tâmplar de origine târgumureșeană, care a învățat ani îndelungați la Viena, apoi a revenit acasă să lucreze la mobilierul Bibliotecii.

La Viena, Teleki a remis frecvent comenzi artiștilor care activau în cadrul curții imperiale, majoritatea picturilor și sculpturilor care împodobesc Biblioteca Teleki provin din acest mediu. Portretul figură întreagă de mari dimensiuni din Bibliotecă este lucrarea lui Johann Tusch, însă a comandat portrete și de la Joseph Hickel sau Joseph Krafft. Despre lucrările executate pentru Teleki Sámuel de pictorul miniaturist Johann Anton Ecker aflăm numai din chitanțele dintre 1801-1804. Copia portretului regelui Matia a fost realizată în 1805 la Strassbourg de pictorul Gottfried Christian Enslin. În preajma lui Teleki, s-a găsit de lucru și pentru gravorii de origine maghiară ce activau la Viena: pentru catalogul bibliotecii, apărut în 1796, Czetter Sámuel a executat un portret al lui Teleki, tipograful Falka Sámuel a gravat litere; Nagy Sámuel executa ex-librisuri pentru bibliotecă. Busturile întemeietorului și al soției sale au fost executate de sculptorul Franz Christian Thaller (1759-1817), restauratorul *Antikenkabinett*-ului imperial. Singurul artist transilvănean care a lucrat la decorațiile interioare ale clădirii a fost autorul picturilor murale din sala mare a palatului, Franz Neuhauser jr. (1763-1836), profesor de desen al școlii romano-catolice sibiene, portretist căutat al vremii sale, înnoitorul picturii peisagistice și pionierul litografiei în Transilvania.